

„KTO WAS DOTYKA, DOTYKA ŻRENICY JEGO OKA” (ZA 2,12)

Niniejszy artykuł jest próbą analizy egzegetyczno-teologicznej zdania zapisanego w *Księdze Zachariasza*: „Kto was dotyka, dotyka źrenicy mojego oka” (2,12). Najpierw zostaną naświetlone problemy tekstualne omawianego wersetu. Następnie analiza zmierzy się z problemami gramatycznymi tekstu oraz ze zrozumieniem hebrajskiego terminu **בִּרְבָּה**, tłumaczonego zazwyczaj jako „źrenica”. W dalszej części zostanie zaproponowana analiza omawianego wersetu w kontekście literacko-historycznym. Na koniec pozostanie pytanie o aktualizację wypowiedzi proroka Zachariasza.

1. Problemy tekstualne Za 2,12

Większość manuskryptów hebrajskich *Księgi Zachariasza* w miejscu, które dziś oznaczane jest jako rozdział drugi, werset dwunasty, przekazała następujący tekst:

כִּי כֹה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אֱתֶרָךְ וּדְשָׁלְחָךְ נִי אֶל־הַגּוֹיִם הַשֵּׁלֵלִים אֶתְךָ.
כִּי הִנֵּי אֶעֱבְדְּךָ נֹגֵעַ בְּבָבֶלְתַּי עֵינֶיךָ:

W tłumaczeniu dosłownym werset ten brzmi:

„Ponieważ tak powiedział Pan Zastępów: Po chwale posłał mnie do narodów, które was łupią. Ponieważ, kto dotyka was, dotyka źrenicę jego oka”¹.

Na poziome świadectw manuskryptów hebrajskich tekst Za 2,12 prezentuje zasadniczo tylko dwa warianty. Zamiast **נֹגֵעַ** „kto dotyka” kilka manuskryptów czyta **כִּנֹּגֵעַ** „jak ten kto dotyka”

¹ W przekładzie interlinearnym M. Szmajdzińskiego werset ten brzmi następująco: „Bo tak rzekł JHWH Zastępów, za chwałą posłał mnie do narodów łupiących was. Jeśli (ktoś) dotyka was, dotyka źrenicy Jego oka”, pbr. A. Kuśmierk (red.), *Hebrajsko-polski Stary Testament. Prorocy. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich*, Warszawa 2008, s. 1531.

W podobnym kierunku idzie *Septuaginta* (ὡς ἀπτόμενος) i wersja arabska. Nietrudno wychwycić w tym wariancie tendencję do zapewnienia teologicznej poprawności. Skryba i tłumacz, któremu porównanie wydawało się zbyt śmiało dodał słowo „jak”, by uniknąć jakichkolwiek wątpliwości, iż nie chodzi o dwie rzeczywistości równoznaczne a już tym bardziej o stwierdzenie faktu, iż Bóg ma żenicę. Jednakże wersje łacińskie tłumaczą konsekwentnie nie wersję grecką, ale hebrajską nie obawiając się o niezrozumienie porównania.

Drugi wariant dotyczy słowa **בְּרַבָּת** „żrenica” (dosł. „w żrenicy”), które według niektórych manuskryptów Kennicotta i De Rossiego należy czytać jako **בְּרַת** „córka” (dosł. „w córce”)² co zamiast lekcji „dotyka żenicę mego oka” daje wariant „dotyka córkę mego oka”³ Lekcja ta wydaje się dosyć atrakcyjna z punktu widzenia struktury tekstu i jego teologicznej wymowy. W w. 11 prorok mówił o „córce Babilonii”, w której mieszka Syjon. W w. 14 Zachariasz wspomni o „córce Syjonu”, w której zamieszka Pan. Wzmianka o „córce oka” Boga w w. 12 byłaby punktem zwrotnym między przebywaniem Syjonu w Babilonii a przebywaniem Boga pośród swego ludu. Biorąc pod uwagę, że w każdym z tych trzech przypadków słowo „córka” jest tylko literackim dookreśleniem tego co określa, logika wersetów 11-14 byłaby następująca: Izrael mieszka w Babilonii, ale skoro niewola babilońska była niszczeniem narodu, to Bóg, którego okiem jest Izrael, dotknięty bólem swojego narodu, tak jak ktoś jest dotknięty urazem swego oka, rozpoczyna pomstę, której konsekwencją będzie zamieszkanie Izraela na Syjonie, a Boga pośród swego ludu. Dynamika przesunięcia między mieszkaniem narodu wybranego u wroga a bycie mieszkaniem dla Boga zależy wyłącznie od jednego czynnika, faktu, że naród jest okiem Boga⁴.

Niektórzy egzegeci proponują jeszcze dwie korekty tekstu Za 2,12, które niemniej jednak nie mają pokrycia w żadnej wersji

² Por. J. B. De Rossi, *Variae lectiones Veteris Testamenti ex immensa Mss. editorumq. codicum congerie haustae et ad samar. textum, ad vetustiss. versiones, ad accuratiores sacrae criticae fontes ac leges examinatae. Vol. III, Parma 1786, s. 211.*

³ Wyrażenie „córka oka” występuje w TM tylko dwukrotnie: w Ps 17,8 (לְשׂוּמְרֵי כַּאֲשֶׁר בְּתֵינָה „strzeż mnie jak żrenicy, córki oka”) i w Lm 2,18 (אַל־תִּדְּם בְּתֵינָה „niech nie spocznie córka twego oka”).

⁴ Lub jego żenicą, gdyby traktować Ps 17,8 jako tekst paralelny.

hebrajskiej. Zamiast lekcji אֶל-הַגּוֹיִם „do narodów”, De Rossi w swoim monumentalnym wydaniu wariantów hebrajskich proponuje czytać עַל הַגּוֹיִם „przeciw narodom” Lekcja ta znajduje poparcie w *Targumie*, *Septuagincie*, w wersji syryjskiej i arabskiej⁵. Co do *Targumu* Ginsburg precyzuje, iż chodzi tylko o niektóre manuskrypty⁶. W kierunku takiej lektury zdaje się iść również *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, umieszczając w aparacie krytycznym notę, iż przyimek אֶל jest równy przyimkowi עַל. Lepiej jednak zachować lekcję z אֶל ze względu na kontekst, w jakim zostaje wypowiedziane proroctwo. W w. 10-11 Prorok wzywa swój naród do ucieczki z kraju północy (w. 10) i do opuszczenia Babilonii (w. 11). Z tym wezwaniem bezpośrednio związana jest misja proroka, który został posłany „do narodów” (w. 12) a więc niejako w przeciwnym kierunku do ruchu swojego ludu, który od ciemności powinien się oddalić. Być może chodziło autorowi o świadome zestawienie tych dwóch kierunków. Kiedy Bóg rozpoczyna sąd nad narodami, czyli zbliża się do nich, naród wybrany powinien ich opuścić. Oczywiście taka interpretacja nie wyklucza rozumienia misji proroka jako skierowanej nie tylko do narodów ale i przeciw narodom. Jednakże „przeciw” nie byłoby sensem podstawowym.

Druga propozycja związana jest z ostatnim słowem wersetu. Według TM chodzi najprawdopodobniej o oko atakujących Izraela (עֵינָיו „jego oko”)⁷ Sens byłby następujący: kto atakuje naród wybrany, tan robi sobie krzywdę tak wielką jakby niszczył własne oko. Jednak zdecydowana większość specjalistów interpretuje lekcję „jego oko” jako jeden z 18 przykładów tzw. *tikkune soferim* czyli poprawek skrybów, którzy w danym miejscu uważali słowo czy wyrażenie za niestosowne czy nawet bałwochwalcze⁸.

⁵ Por. J. B. De Rossi, *Variae lectiones Veteris Testamenti...*, dz. cyt. s. 211.

⁶ Por. C. D. Ginsburg, *Tanach*, London 1894, s. 1104.

Niekiedy dla precyzji tłumaczone jako „jego własne oko”, por. Y. Stavsky, *Trei asar. The Twelve Prophets. Vol. II*, New York 2009, s. 210.

⁸ Por. aparat krytyczny w BHS do Za 2,12; E. Lipiński zwraca uwagę, że ingerencja w tekst miała miejsce już w epoce perskiej i hellenistycznej, por. Utajone „*tikkune soferim*” i „*domniemane atbasz*” *Z badań nad tekstem Biblii Hebrajskiej*, *Studia Judaica* 13 (2010) nr 1(25), 1-25. W tym kontekście dziwnym wydaje się twierdzenie, jakoby korekta miała miejsce w średniowieczu, jak chociażby podają w swoim komentarzu C. L. Meyers – E.M. Meyers, *Haggai, Zechariah 1-6 (AB)*; Garden City 1988, s. 166.

Oryginalnie zatem tekst brzmiałby עֵינַי „mojego oka” i byłby wypowiedzią Boga o swoim oku⁹. Kto atakuje naród wybrany, atakuje tego, kto ten naród wybrał. Wersje te można znaleźć u Tertuliana, w kilku kodeksach *Wulgaty* oraz w wydaniach *Sixtina* i *Clementina*¹⁰. Ponadto BHS sugeruje, że lekcję „moje oko” ma jeden z kodeksów greckich, jednakże ani *Hexapla* Orygenesusa ani współczesne wydania *Septuaginty* Rahlfsa (1979) czy Zieglera (1984) nie wspominają o takim wariantcie. Lekcję „moje oko” można obecnie znaleźć w niektórych komentarzach i bodajże w większości współczesnych tłumaczeń¹¹.

Nie podważając zasadności i ogólnie przyjętej opinii na temat *tiqqune soferim*, którego przykładem miałyby być Za 2,12, można podnieść dwojakiego rodzaju obiekcje wobec tych, którzy preferują tekst „żrenica mojego oko” zamiast „żrenica jego oka”. Po pierwsze zastanawia, że tradycja żydowska nie próbuje wracać do rzekomo oryginalnego tekstu, który sama poprawiła¹². Co więcej, nawet zostając przy lekcji „jego oko”, odnosi to czasem do Boga¹³ a co za tym idzie nie osiąga zasadniczego celu, jakim było rzekome poprawienie niestosownego tekstu. Po drugie wydaje się nie do końca metodologicznie poprawnym, aby w przypadku niektórych *tikkune soferim* wracać do domniemanego tekstu oryginalnego a w niektórych trzymać się aktualnej wersji. I tak np. Biblia Tysiąclecia, Biblia Poznańska, Biblia Paulistów, Einheitsübersetzung, New Revised Standard Version czy najnowsze tłumaczenie Konferencji Episkopatu Włoch z 2008 roku w przypadku Rdz 18,12 nie powróciły do domniemanego oryginału „Pan stał przed Abrahamem”, ale zostały przy wersji

⁹ Por. H. Bauer – P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments*, Hildesheim 1965, s. 77.

¹⁰ Tak mają np. Kodeks Orleański (VIII/IX w.), St. Gallena (VIII w.) czy wersja *Wulgaty* w *Biblia Sacra Polyglotta* B. Waltona z 1655 r.

¹¹ Tak np. D. L. Petersen, *Haggai and Zachariah 1-8*, London 1985, s. 173. Z tłumaczeń zaimek „moje” mają np. Biblia Tysiąclecia, Biblia Poznańska, Biblia Paulistów, Bible de Jérusalem, Einheitsübersetzung, New Revised Standard Version czy najnowsze tłumaczenie Konferencji Episkopatu Włoch z 2008 roku.

¹² Zob. np. tłumaczenia Jewish Publication Society Tanakh, The Keter Crown Bible, A. J. Rosenberga w serii *Miqraoth Gedolth* (New York 1992) czy Y. Stavskiego w *Art Scroll Tanach Series* (New York 2009).

¹³ Tak Abarbanel i inni, por. Y. Stavsky, *Trei asar...*, dz. czyt., s. 210.

„Abraham stał przed Panem”¹⁴. A przecież te same tłumaczenia w przypadku Za 2,12 zdecydowały się na powrót do prawdopodobnej wersji oryginalnej.

Lekcja „jego oko” wydaje się atrakcyjniejsza, gdyż pozostawia miejsce na dwuznaczność. Nie wiemy do końca czy w w. 12 mówi Bóg czy prorok. Jeśli mówi Bóg, to wtedy chodzi niewątpliwie o oko wrogów narodu wybranego. Ale jeśli mówi prorok czy anioł, to stwierdzenie o „żrenicy jego oka” może odnosić się zarówno do oka niszczycieli Izraela jak i do oka Boga. Dwuznaczność tekstu w tym przypadku nie jest jego słabością ale bogactwem. Kto podnosi rękę na Izraela, podnosi rękę na Boga, przez co sprowadza na siebie karę, czyli ostatecznie podnosi rękę na samego siebie.

2. Niepewności syntaksy

Problemy Za 2,12 nie ograniczają się do dyskusji tekstualnych. Pewną trudność w interpretacji tego wersetu stanowi również syntaksa.

Najprawdopodobniej ww. 11-13 trzeba traktować jako jedno zdanie wielokrotnie złożone.

¹¹ „*Och, Syjonie, uciekaj, mieszkający w Babilonii,*

¹² *bo tak powiedział Pan Zastępów – po chwale posłał mnie do narodów, które was łupią, bo kto was dotyka, dotyka żrenicę jego oka:*

¹³ *Oto podnoszę na nich moją prawicę i staną się łupem swoich niewolników i poznacie że Pan Zastępów mnie posłał”*

Pierwszym problemem jest zdefiniowanie autora wypowiedzi poszczególnych części zdania. W. 11 jest kontynuacją wyroczni z w. 10 i może być interpretowany jako wypowiedź Boga. W. 12 byłby wypowiedzią albo proroka albo anioła. Obydwa spójniki וְ wprowadzają zdanie podrzędne okolicznikowe przyczyny¹⁵ Jeśli obydwaj mają za cel uzasadnienie wyroczni z w. 11, wtedy zdanie „po chwale posłał mnie do narodów, które was łupią” należy

¹⁴ Rdz 18,22 jest pierwszym przykładem z serii 18 *tikkune soferim*.

¹⁵ Por. C. F. Keil – F. Delitzsch, *Commentary on the Old Testament*, [CD-ROM]; M.A. Sweeney, *The Twelve Prophets. Vol. II*, Colledgeville 2000, s. 589.

potraktować jako wtrącenie, głosem samego proroka. Jeśliby jednak tylko pierwszy spójnik został użyty w celu uzasadnienia wyroczni, natomiast drugi miałby na celu uzasadnienie faktu posłania do narodów, wtedy wtrącenie, glosa proroka zawierałaby również zdanie „bo kto was dotyka, dotyka źrenicę jego oka” W w. 13 prorok powraca do cytowania słów Boga a rozpoczynający werset spójnik וְ należałoby interpretować jako וְ *recitativum*, a więc opuścić go w tłumaczeniu.

Gdyby przyjąć oryginalną wersję zmienioną przez *tikkune soferim*, w. 11-13 należałoby zinterpretować w sposób następujący:

¹¹ „Och, Syjonie, uciekaj, mieszkający w Babilonii,

¹² Bo tak powiedział Pan Zastępów - po chwale posłał mnie do narodów, które was łupią,
Kto was dotyka, dotyka źrenicy mego oka.

¹³ Dlatego to podnoszę na nich moją prawicę i staną się łupem swoich niewolników
i poznacie, że Pan Zastępów mnie posłał”

W tej wersji Bóg byłby Autorem słów w. 11, 12a i 13a. Pozostałe części byłyby wypowiedzią proroka. Ponadto drugie וְ w w. 12 należałoby interpretować jako וְ *recitativum*, natomiast וְ rozpoczynające werset 13 jako spójnik wprowadzający zdanie współrzędne wynikowe do zdania: „Kto was dotyka, dotyka źrenicy mego oka” (w. 12a)¹⁶. Trzeba przyznać, że przyjmując tę wersję, tekst staje się bardziej przejrzysty. Przejścia od słów proroka do słów Boga i odwrotnie chociaż utrudniają nam lekturę, są cechą charakterystyczną stylu prorockiego.

Kolejnym problemem syntaktycznym w. 12 i bodajże nawet największym *crux interpretum* Księgi Zachariasza jest zdanie וְ אַחַר כְּבוֹד שְׁלָחַנִי, dosł. „po chwale posłał mnie”¹⁷. Trudnością nie do rozwiązania zdaje się być interpretacja funkcji syntaktycznej i semantycznej syntagmy וְ אַחַר כְּבוֹד. Dosyć wyczerpującą listę

¹⁶ R. Hanhart zarówno w w. 12b jak i 13a interpretuje obydwa spójniki jako וְ *recitativum*, zob. *Sacharja 1-8* (BKAT XIV/7.1), Neukirchen-Vluyn 1998, s. 118.

¹⁷ It is impossible to see what can be the meaning or object of the parenthesis *After glory hath He sent me*, C. F. Keil – F. Delitzsch, *Commentary on the Old Testament*, [CD-ROM].

proponowanych rozwiązań podaje R. L. Smith¹⁸. Wymienie niektóre:

a) wprowadzające zdanie celowe – „aby zyskać chwałę posłał mnie”, „aby ukazać chwałę”;

b) wprowadzające zdanie czasowe – „po chwale (po wizji) posłał mnie”;

c) odnoszące się do znaczenie rdzenia כבד „być ciężki” – „z naciskiem posłał mnie”;

d) wprowadzające zdanie przydawkowe – „którego chwała mnie posłała”;

f) interpretujące אחר jako przyimek „z” – „z chwałą mnie posłał”.

Ponadto nie do końca wiadomo do czego chwała się odnosi (Boga, wizji, ciężaru?).

Bardzo sugestywną i na chwilę obecną chyba najlepszą interpretację proponuje M. A. Sweeney¹⁹. Zestawia Za 2,12 z *Księgą Wyjścia*, by postawić hipotezę, że syntagma אחר כבוד jest tajemniczym odniesieniem do samego Boga (*criptic reference*), niejako Jego imieniem. Skoro w Wj 3,14 autor mógł użyć dziwnej syntaktycznie konstrukcji „Jestem posłał mnie do was” (אֲהִיָּה וְשָׁחַחְנִי אֵלֵיכֶם), tak samo robi to w Za 2,12. Zdanie אחר כבוד jest imieniem Boga, który można przetłumaczyć jako „tył chwały” czy „plecy chwały” i jest aluzją do Wj 33,12–34,9, gdzie Bóg objawia chwałę, ale pozwala tylko widzieć jej plecy!²⁰ Zachariasz odnosi się więc do „tyłu chwały Boga”, które Mojżesz widział na Synaju. „Tył chwały posłał” czyli Bóg posłał proroka do narodów, które złupiły Jerozolimę²¹.

3. Dyskusja wokół terminu בָּרָה

Zanim odczytamy Za 2,12 bardziej kompleksowo, spróbujemy zmierzyć się z analizą semantyczną terminu בָּרָה. Przy okazji krytyki tekstu została już wspomniana propozycja odczytania hebrajskiego בְּרַבַּת „żrenica” (dosł. „w żrenicy”) jako בָּרַת „córka”

¹⁸ Por. R. L. Smith, *Micah-Malachi*. Dallas, 2002, s. 196.

¹⁹ Zob. *The Twelve Prophets. Vol. II*, Collegeville 2000, s. 588-589.

²⁰ Por. zwłaszcza Wj 33, 18: „I rzekł [Mojżesz]: *Spraw, abym ujrzał Twoją chwałę*” (וְהִרְאֵנִי נָא אֶת־כְּבוֹדְךָ) oraz Wj 33,23: „A gdy cofnę rękę, ujrzysz Mnie z tyłu (וְרִאִיתָ אֶת־אֶחָרַי), lecz oblicza mego tobie nie ukazę”

²¹ Wg M. A. Sweeney’a posłanym jest jednak anioł, *ibidem*. Por. także tłumaczenie Biblii Tysiąclecia „Przesławny do narodów, które was ograbiły”

(dosł. „w córce”). Chociaż wariant preferujący „córkę oka” nie jest pozbawiony argumentów, warto pójść za większością manuskryptów hebrajskich, starając się odkryć sens rzeczownika **בַּבָּה**, który w Biblii występuje tylko jeden raz. Egzegeci w poszukiwaniu znaczenie tego *hapax legomenon* widzą dwie podstawowe ścieżki²².

Etymologicznie **בַּבָּה** (status absolutus formy **בַּבָּה**) może wywodzić się z rdzenia **בּוּב** czy **בּוּב**, podobne jak asyryjski *bābu* i aramejski **בּוּבָא** (por. *Targum Est* 5,14) i oznaczać „bramę”, „drzwi”²³ Finley zwrócił uwagę, iż w jęz. akadyjskim pokrewne słowo do hebr. **בַּבָּה** również oznacza bramę i jest używane w ludowej etymologii słowa Babilonii (*bābili*), które miałyby oznaczać „bramę boga”. Skoro Zachariasz mówi o Babilonii w 2,11, wybór wyrażenia „brama oka” na oznaczenie ludu wybranego byłoby pewnego rodzaju aluzją czy nawet ironią skierowaną w stronę wrogów Izraela. To Izrael jest bramą Boga a nie Babilonia²⁴!

Jeśli samo **בַּבָּה** rozumie się jako „bramę, drzwi czy otwór”, to w połączeniu ze słowem „oko”, rzeczownik ten przybiera znaczenia „żrenicy” lub „gałki ocznej”. Takie znaczenie podaje większość słowników hebrajskiego, komentarzy i tłumaczeń²⁵.

Za interpretacją **בַּבָּה** jako „żrenicy” przemawia jeszcze kilka argumentów. Tak przekładają to słowo zarówno *Septuaginta* (τῆς

²² Najlepszym opracowaniem w tym temacie zdaje się być artykuł E. Robertson’a, *The Apple of the Eye in the Masoretic Text*, *The Journal of Theological Studies* 38 (1937), 56–59.

²³ I takie pierwsze znaczenie podaje W. Gesenius (*cavity, aperture*), por. *Gesenius’ Hebrew-Chaldee Lexicon to the Old Testament*, Grand Rapids 1979, s. 101. Podobnie również Efrem Syryjski w komentarzu do Ps 141, za: E. Robertson, *The Apple of the Eye in the Masoretic Text*, dz. cyt. s. 58.

²⁴ Por. T. J. Finley, *The Apple of His Eye in Zechariah 2,12*, *Vetus Testamentum* 38, 3 (1988), 337–338.

²⁵ Por. „Augapfel” (L. Koehler–W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, Leiden–Boston 2004, s. 103), „apple, pupil of eye” (D. J. A. Clines, *The Concise Dictionary of Classical Hebrew*, Sheffield 2009, s. 40; E. Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for readers of English*, Jerusalem 1987, s. 62), „pupil” (A. M. Harman, „בַּבָּה [babâ]”, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, wyd. CD-ROM, H949), „pupilla” (F. Scerbo, *Dizionario ebraico e caldaico del Vecchio Testamento*, Firenze 1912, s. 25; P. Reymond, *Dizionario di ebraico e aramaico biblici*, Roma 2001, s. 61); „żrenica” (P. Briks, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, Warszawa 1999, s. 50).

κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ) jak i *Wulgata* (*pupillam oculi eius*). Podobnie inne starożytne wersje. Ponadto wersja grecka używa w Za 2,12 rzeczownika κόρη („żrenica”), który konsekwentnie używany jest na oddanie hebrajskiego terminu אִישׁוֹן połączonego z rzeczownikiem עֵין „oko”, przybierając znaczenie „żrenicy oka”²⁶. I chociaż może dziwić, że w Za 2,12 użyte jest słowo בָּבָה a nie אִישׁוֹן, to jednak pewno światło rzucają na tę sprawę targumy. W Pwt 32,10 hebrajskie כְּאִישׁוֹן עֵינוּ zostało przetłumaczone w *Targumie Onkelosa* jako כְּבַבַּת עֵינֵהוֹן. Ponadto *Targum Jonatana* do Prz 7,2 tłumaczy בַּבְּתָא דְעֵינָךְ כְּאִישׁוֹן עֵינֵיךְ jako „okrąg jego oka”, a więc inaczej niż w Pwt 32,10 i Prz 7,2 to jednak sugeruje rozumienie terminu hebrajskiego בָּבָה jako gałki ocznej czy nawet żrenicy oka. Można by zatem postawić hipotezę, że בָּבָה w Za 2,12 jest synonimem אִישׁוֹן i to pochodzącym z epoki późniejszej. Być może powstałym w czasach niewoli babilońskiej na wskutek interakcji języka hebrajskiego z językami ludów mieszkających w Babilonii.

Druga propozycja interpretacji בָּבָה również sięga do etymologii i lingwistyki komparatystycznej. Niektórzy zwracają uwagę na arabskie *babbat* oznaczający „małe dziecko”²⁷. Stąd wyrażenie w Za 2,12 oznaczałoby „dziecko oka”²⁸. Ponadto zarówno słownik BDB jaki i Robertson w swoim artykule sugerują, iż chodzi o wyraz, który nie tylko oznacza dziecko, ale jest również naśladowaniem dziecięcej mowy²⁹. W jęz. polskim można by go oddać jako „dzidzius jego oka”. Zaskakujące w tej interpretacji jest to, że zbiega się ona również z rozumieniem hebrajskiego terminu אִישׁוֹן, tłumaczonego jako „żrenica”, który wielu uważa za zdrobnienie od wyrazu אִישׁ, czyli „człowiek”³⁰. אִישׁוֹן oznaczałby zatem „mały człowiek, człowieczek” a בָּבָה „małe dziecko, dzidzius”. Jaką jednak przyczynę i sens miałoby powiązanie tych słów z okiem?

²⁶ Por Pwt 32,10; Ps 17,8; Prz 7,2.

²⁷ Por. L. Koehler – W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, Leiden–Boston 2004, s. 103.

²⁸ Por. F. Brown – S.R. Driver – C.A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1952, 93.

²⁹ Por. E. Robertson, *The Apple of the Eye in the Masoretic Text*, dz. cyt. s. 58.

³⁰ Por. A. M. Harman, „אִישׁוֹן [’isôn]”, w: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, wyd. CD-ROM, H413; E. Robertson, *The Apple of the Eye in the Masoretic Text*, dz. cyt., s. 56.

Otóż zarówno „mały człowiek” jak i „małe dziecko” jest odbiciem w oku tego, którego oko widzi³¹. Patrząc w czyjeś oko, widzący dostrzega siebie w pomniejszonych rozmiarach. Izrael mógł dostrześć w oku Boga samego siebie, bo Bóg spojrział na niego³². I jeśli zobaczył w oku Boga obraz małego dziecka, jak sugeruje Za 2,12, to przekonał się ponownie, że Bóg jest dla niego Ojcem, który przychodzi mu z pomocą³³. Zaatakować małenstwo to rozsierdzić jego ojca. Ta logika musiała być dobrze znana ludziom żyjącym na co dzień ze światem zwierząt.

4. Spojrzenie kontekstualne na wypowiedź proroka

Jeśli założyć, że wskazówka chronologiczna zawarta w Za 1,1 obejmuje również wizję trzecią (Za 2,5-17), znajdujemy się w ósmym miesiącu drugiego roku panowania Dariusza I, czyli na przełomie października i listopada 520 r. przed Chrystusem. Granica błędu nie powinna przekraczać jednego roku³⁴. Część narodu wybranego powróciła już z niewoli babilońskiej. Jerozolima jeszcze nie została odbudowana. W gruzach leży także świątynia zburzona prawie 70 lat wcześniej. Pomimo edyktu Cyrusa wzywającego do zbudowania domu dla Boga w Jerozolimie (por. Ezd 1) i kilkunastu lat, które upłynęły od powrotu do Ziemi Obiecanej, odbudowa dawnej świetności Izraela idzie w mozolnym tempie. Bóg powołuje proroka Aggeusza, aby natchnąć lud do odbudowy świątyni (por. Ag 1,1-2,9). W wizjach przekazuje również prorokowi Zachariaszowi, aby wezwać swój lud do nawrócenia. W wizji trzeciej (Za 2,5-17) ukazuje człowieka ze sznurem mierniczym w ręku, który chce poznać rozmiary

³¹ E. Roberston ujmuje to jako „the tiny image reflected in the eye”, por. *The Apple of the Eye in the Masoretic Text*, dz. cyt., s. 58.

³² Związek między spojrzeniem Boga a sytuacją narodu wybranego w niewoli dostrzegany jest m. in. w Lm 3,48-50: „Strumienie łez płyną mi z oczu nad zniszczeniem Córy mego ludu. Nie ustaje w płaczu me oko, bo nie ma ulgi, póki nie spojrzy i nie zobaczy Pan z niebios.”

³³ Por. Oz 11,1.4: „Miłowałem Izraela, gdy jeszcze był dzieckiem, i syna swego wezwałem z Egiptu [...] Pociągnąłem ich ludzkimi więzami, a były to więzy miłości. Byłem dla nich jak ten, co podnosi do swego policzka niemowlę – schyliłem się ku niemu i nakarmiłem go”

³⁴ Por. J. L. Sicre, *Profetismo In Israele*, Roma 1995, s. 365.366-368.

Jerozolimy (w. 5-6). Anioł nakazuje prorokowi przekazanie słowa mierniczemu o Jerozolimie, która nie będzie miała murów (w. 7-8). Stanie się tak ze względu na mnóstwo ludzi i zwierząt, które w niej się znajdują (mury sugerowałyby ograniczoną ilość, która może w nich zamieszkać). Przede wszystkim jednak mury nie będą potrzebne, gdyż Pan będzie dookoła miasta „murem ognistym” (w. 9).

Kolejne wersety (w. 10-17) uważane są przez niektórych za zbiór wypowiedzi prorockich, które nie stanowią części wizji o mierniczym³⁵. Nie rozstrzygając kwestii pierwotnej przynależności tego fragmentu, nie da się ukryć, że znajduje się on po trzeciej wizji i komponuje się z nią bardzo dobrze. Skoro bowiem Bóg zapowiada, iż on sam będzie murem dla Jerozolimy i że jego chwała zamieszka w niej, wszyscy Izraelici powinni wrócić do swego świętego miasta. Dlatego prorok przekazuje wygnańcom słowa: „Uciekajcie z kraju północy” (2,10). Następnie precyzuje kto i z jakiego kraju winien powrócić: „uciekaj Syjonie mieszkający w Babilonii” (2,11). Podaje również przyczynę wezwania do powrotu: oto Bóg zamierza ukarać ciemężycieli swojego narodu (por. 2,12) i powrócić znowu na Syjon (zob. 2,14-15). Przez swoje działanie Bóg zmierza do celu, który określa w 2,16: „I będzie panował Pan nad Judą, swoim dziedzictwem w Ziemi Świętej i znowu wybierze sobie Jerozolimę”. Ostatni werset wyjaśnia, że nie chodzi o wizję dalekiej przyszłości: „Zamilknij, wszelkie ciało, przed obliczem Pana, bo już powstaje ze świętego miejsca swego” (2,17).

W tym kontekście w. 12 i zdanie „Kto was dotyka, dotyka źrenicy jego oka” skierowane zostaje przede wszystkim do wygnańców, którzy przebywają nadal w Babilonii, być może czekając na lepsze czasy, na odbudowę Jerozolimy albo i przekonani o tym, że na wygnaniu czują się bezpieczniej niż we własnej ziemi. Bóg przez proroka Zachariasza mówi wyraźnie, że to On jest Panem wszystkich narodów i że narody jeszcze przyznają się do Pana i będą Jego ludem (por. 2,15). On rozpoczyna pomstę tych, którzy ciemężyli jego lud i wraca na Syjon. Dlatego nie ma najmniejszego sensu przebywać nadal w ziemi obcej, skoro ani w niej nie będzie mieszkał Bóg ani jej nie pozostawi w spokoju. Może w roku 520 przed Chr. wielu nadal uważało, że Bóg nie tylko opuścił swój

³⁵ Por. A. Cody, *Księga Zachariasza*, w: R. E. Brown – J. A. Fitzmyer – R. E. Murphy (red.), *Katolicki Komentarz Biblijny*, Warszawa 2001, s. 876.

naród w 586 r., ale nadal mu nie błogosławi, skoro prawie 20 lat po powrocie części wygnańców nie są w stanie odbudować świątyni i jerozolimskich murów. Naprzeciw tym wątpliwościom Bóg przychodzi ze słowem proroka Zachariasza, które można by sparafrazować: „Wygnańcy moi, popatrzcie mi w oczy. Kogo widzicie? Czy widzicie w moich oczach lud odrzucony i przeklęty? Nie. Widzicie małe dziecko, bo jesteście moim dzieckiem. Co więcej, widzicie siebie jako dziecko w moich oczach nie tylko dlatego, że oczy odbijają obraz was samych, ale również dlatego, że wy jesteście źrenicą mego oka. Nie tylko obrazem widzianym w oku, ale samą źrenicą oka. Jesteście ze mną tak związani, że każdy kto podnosi rękę na was, podnosi rękę na mnie, kto was dotyka, dotyka mego oka”.

Prorok używając w Za 2,12b czasownika נָגַע („dotykać, uderzać”) sugeruje jaka może być konsekwencja takiego aktu. Za dotyknięcie żony Abrahama Abimelek ukarze śmiercią (por. Rdz 26,11). Taka sama kara spotka tych, którzy ośmieliliby dotknąć góry Synaj w czasie objawienia (por. Wj 19,12). *Księga Kapłańska* wylicza wiele przypadków, w których poprzez dotyk człowiek staje się nieczysty (por. Kpł 11; 13–15). Ponadto dwukrotne użycie czasownika נָגַע w *participium* (הַנִּגַּע בְּכֶם נֹגַע בְּבֵרֶת עֵינָיו) wskazuje na ponadczasowość związku Boga ze swoim ludem i Jego reakcji na doznane przez wybrany naród krzywdy.

5. Pytanie o aktualizację

Zdanie: „Kto was dotyka, dotyka jego oka” czytają dziś nie tylko Żydzi. Dlatego po dwóch i pół tysiącach lat od dnia, kiedy Bóg wypowiedział proroctwo do Zachariasza, można postawić zasadnicze i teologiczne pytanie: Jeśli słowo Boga jest aktualne, jaki zakres obejmuje w tym zdaniu wyraz „was”? Albo inaczej formułując: Kto dziś jest źrenicą oka Boga?

Justyn Męczennik w *Dialogu z Tryfonem* (137) przestrzega swego słuchacza, aby ten nie był posłuszny nauczaniu faryzeuszów zachęcających do wyśmiewania ukrzyżowanego Króla Izraela. Na potwierdzenie tej przestrogi odwołuje się do Za 2,12, tłumacząc, iż: „jeśli ten kto dotyka tych, którzy nie podobają się Bogu jest jak ten kto dotyka źrenicy oka, to tym bardziej ten kto dotyka

Tego, który się Bogu podoba. A że to On jest tym, który się Bogu podoba, zostało już wystarczająco wskazane³⁶. Justyn uważa, że Bogu podoba się Chrystus a nie Żydzi, którzy w Niego nie wierzą. Uderzające jest jednak to, że pomimo takiej oceny Izraela nie ośmiela się powiedzieć, że Za 2,12 nie dotyczy już Żydów, tylko samego Chrystusa czy chrześcijan. Izrael nadal jest źrenicą oka Boga. Czasy Nowego Przymierza i nowego narodu nie zdezaktualizowały proroctwa Zachariasza.

Święty Augustyn w *Civitas Dei* 20,30,2 interpretuje Za 2,12 również w kluczu chrystologicznym. Najpierw stawia pytanie: kto by się ośmielił powiedzieć, że w tym fragmencie nie mówi się o Chrystusie, który mówi do zagubionych owiec domu Izraela? Następnie precyzuje, że właśnie te owce, czyli zagubione, porównane są do źrenicy oka. Potem dodaje, że również apostołowie należą do tego typu owiec³⁷.

Jezus w swojej wizji Sądu Ostatecznego (por. Mt 25,31-46) chociaż nie cytował Za 2,12, to jednak zostawił obraz, który może jest najlepszym komentarzem do proroctwa Zachariasza. Reakcja Syna Człowieczego na traktowanie jednych ludzi przez drugich oraz stwierdzenie „cokolwiek uczyniliście braciom moim najmniejszym, Mnie uczyniliście” (Mt 25,40) działa według tej samej logiki, jaka stoi za stwierdzeniem „kto was dotyka, dotyka źrenicy jego (mego) oka”³⁸. Oko Boga zostało w pewnym sensie rozszerzone, albo mówiąc precyzyjniej Objawienie dostrzegło w Nim także Syna Bożego. Rozszerzeniu uległ jednak również zakres znaczeniowy wyrazu „was”, albo mówiąc precyzyjniej Objawienie pozwoliło dostrzec w nim nie tylko wygnańców znajdujących się w Babilonii, nie tylko synów Izraela według ciała, ale każdego człowieka, którego drugi uciska i gnębi³⁹.

Każdy człowiek jest źrenicą Boga, ale i każdy człowiek może tę źrenicę zranić. Źrenicą Boga są zwłaszcza ludzie uciskani, gnębieni i zniewoleni. Kto ich uciska może spodziewać się reakcji na miarę

³⁶ Por. A. Ferreiero (red), *I dodici profeti* (La Bibbia commentata dai Padri. AT 13), Roma 2005, s. 276.

³⁷ Por. tamże, s. 276.

³⁸ Co więcej „najmniejsi” korespondują doskonale z interpretacją כִּבְרָה jako „małego dziecka”.

³⁹ Zdaniem nie tylko A. Paciorka „w najmniejszych” z Mt 25,20 nie można upatrywać tylko misjonarzy czy chrześcijan, ale wszystkich ludzi w potrzebie, por. *Ewangelia wg św. Mateusza. Część II*, Lublin 2008, s. 516-517

Streszczenie

Artykuł jest próbą analizy egzegetyczno-teologicznej Za 2,12 ze szczególnym uwzględnieniem zdania „Kto was dotyka, dotyka jego oka” Krytyka tekstualna m. in. nie pozwoliła ustalić z całą pewnością preferencji lekcji „mego oka” nad „jego okiem” Próba syntaktycznej analizy zakończyła się dwoma paralelnymi interpretacjami Za 2,11-14. Analiza semantyczna pojęcia בְּבֶרֶךְ ukazała argumenty za rozumieniem terminu zarówno jako „źrenica” jak i „małe dziecko” Interpretacja omawianego zdania w kontekście historyczno-literackim wskazała na jego centralną i kluczową rolę w Za 2,10-17. Próba aktualizacji zakończyła się tezą, iż zakres znaczeniowy „was” został rozszerzony na każdego uciskanego i potrzebującego wyzwolenia człowieka. Każdy uciśniony człowiek jest źrenicą oka Boga. Zadaniem zarówno Żydów jak i chrześcijan jest przypominanie słowa objawionego prorokowi Zachariaszowi ponad 2500 lat temu.

Riassunto

L'articolo mira ad analizzare il testo di Za 2,12. L'indagine riguardante la critica testuale ha sottolineato che sia la lezione “mio occhio” che quella “suo occhio” sono ugualmente plausibili. L'analisi sintattica ha offerto due proposte della lettura di Za 2,11-14. Discussione sul significato della parola בְּבֶרֶךְ ha fornito gli argomenti per intendere la parola sia come „pupilla” sia come „il piccolo bambino” Uno sguardo sul contesto stolico-letterario ha evidenziato una posizione centrale della frase „chi tocca voi, tocca la pupilla del suo occhio”. La domanda circa l'attualità del testo, messa accanto alla voce di Giustino Martire, Agostino e Gesù Cristo, ha portato alla conclusione che l'indirizzo “voi” è stato allargato ad ogni persona che sopprime dolore e la mancanza della libertà. Quindi ogni l'uomo oppresso è la pupilla del occhio di Dio. Il compito sia dei giudei che dei cristiani è annunciare l'attualità della parola di Dio rivelata a Zaccharia più di 2500 anni fa.